

AGATA WŁODKOWSKA

Akademia Finansów i Biznesu „Vistula”

ORCID: 0000-0002-7676-0693

wlodkowska.agata@gmail.com

„Dumna dziewczyna w bieli”

Udział kobiet w protestach na Białorusi
po wyborach prezydenckich z 2020 r.

“Proud girl in white”

Women’s participation in the protests in Belarus
after the 2020 presidential election

Słowa kluczowe:

polityczna partycypacja
kobiet, Białoruś, metody
i formy protestu

Keywords:

political participation
of women, Belarus, methods
and forms of protest

“Proud girl in white”. Women’s participation in the protests in Belarus after the 2020 presidential election

The article is part of the discussion on women’s political participation, their involvement in social movements and protests which are concentrated on the power shift and democratisation of the political system. The text focuses on the case study of Belarusian women’s participation in anti-regime and pro-democracy protests following the rigged presidential election of 9 August 2020.

The aim of the article is to answer questions about the reasons for women’s involvement in the 2020 protests in Belarus and the methods of action used by them. The article also analyses the differences and similarities between the women’s protests in Belarus and pro-democracy protests oriented towards power change in other countries.

‘Dziewczyna w bieli’ zespołu Naviband¹ to jedna z najważniejszych piosenek antyłukaszenkowskich protestów z sierpnia 2020 r., których symbolem stał się obraz ubranych tak Białorusinek z kwiatami w dłoniach. Zrozumienie tych wystąpień, podobnie jak ogólnej problematyki ruchów i protestów społecznych, wymaga spojrzenia całościowego, które uwzględnia kontekst płci. Jak pisze Elżbieta Korolczuk, „[r]uchy społeczne »mają płęć« także wtedy, gdy kwestie związane z płcią nie pojawiają się bezpośrednio wśród formułowanych żądań, a ich uczestnicy nie podkreślają tego wymiaru tożsamości kolektywnej”². Mimo wzrostu aktywności politycznej kobiet na świecie problematyka ich partycypacji w życiu publicznym wciąż pozostaje na marginesie badań protestów i ruchów społecznych. Im więcej wystąpień z udziałem kobiet w różnych częściach świata, im więcej z nich kończy się sukcesem, tym większe zainteresowanie badaczek i badaczy tą problematyką.

Aktywne uczestnictwo kobiet w masowych protestach – i to zarówno pokojowych, jak i z użyciem przemocy – obserwowane jest nie tylko w ruchach feministycznych, ale także w inicjatywach społecznych, których celem jest zmiana władzy lub ustroju politycznego. Z tego rodzaju manifestacjami, których siłą napędową były właśnie kobiety, mieliśmy do czynienia w sierpniu 2020 r. na Białorusi. Tylko w tamtym roku oprócz Białorusinek świat obserwował protesty Polek, Amerykanek, Nigeryjek, Libanek, Chilijek, Algierek czy Brazylijek. To Białoruś była jednak państwem, w którym aktywność kobiet wybuchła na niespotykaną dotąd skalę.

Niniejszy tekst wpisuje się w dyskusję na temat partycypacji kobiet w życiu politycznym, w tym ich udziału w ruchach społecznych i protestach, których celem jest zmiana władzy i demokratyzacja ustroju politycznego. Koncentruje się na analizie uczestnictwa Białorusinek w antyreżimowych i prodemokratycznych demonstracjach będących następstwem sfałszowania wyborów prezydenckich z 9 sierpnia 2020 r. Nie podejmuje natomiast zagadnień związanych z ruchami feministycznymi, których celem

1 Naviband, *Devočka v belom*, „You Tube” [online], 28 VIII 2020 [dostęp: 2 IV 2021]: <<https://www.youtube.com/watch?v=Sjc2FfjTCZM>>.

2 E. Korolczuk, *Ruchy społeczne a płęć – perspektywa intersekcyjna: Kongres Kobiet i ruch na rzecz przywrócenia funduszu alimentacyjnego*, „Kultura i Społeczeństwo” 2014, nr 1, s. 97.

jest „zakwestionowanie politycznych, społecznych i innych obszarów władzy opartych na dominacji i podporządkowaniu na podstawie gender”³.

Celem artykułu jest udzielenie odpowiedzi na pytania o motywację Białorusinek zaangażowanych w protesty z 2020 r. oraz stosowane przez nie metody działania. Przeanalizowano także różnice i podobieństwa między demonstracjami kobiet na Białorusi i w innych państwach podczas pro-demokratycznych demonstracji zorientowanych na zmianę władzy.

Przegląd literatury

Wyraźne zintensyfikowanie badań na temat udziału kobiet w ruchach społecznych i protestach postępuje od końca lat osiemdziesiątych XX w., gdy zauważalnie wzrosło ich zaangażowanie w antyreżimowe i prodemokratyczne działania w państwach Europy Środkowej i Wschodniej oraz Ameryki Łacińskiej i gdy nasiliła się ich ogólna aktywność w życiu politycznym w różnych częściach świata. Należy tu przywołać m.in. książki *The women's movements of the United States and Western Europe consciousness, political opportunity, and public policy* pod redakcją Mary Fainsod Katzenstein i Carol McClurg Mueller (1987)⁴ oraz *Women and social protest* pod redakcją Guidy West i Rhody Lois Blumberg (1990)⁵. Pierwsza koncentruje się na ruchach feministycznych w państwach Zachodu, w drugiej natomiast przeanalizowano rolę kobiet w ruchach protestu społecznego w USA, Europie, Afryce, Azji, Ameryce Łacińskiej oraz Izraelu. Obie jednak tylko w niewielkim stopniu odnoszą się do udziału kobiet w demonstracjach przeciwko dyktaturom i działaniach zorientowanych na zmianę władzy. Istotne artykuły dotyczące aktywności kobiet w antyreżimowych protestach opublikowali w tamtym czasie m.in. Georgina Waylen⁶, Rita

3 K. Beckwith, *Mapping strategic engagements. Women's movements and the state*, „International Feminist Journal of Politics” 2007, vol. 9, issue 3, s. 314.

4 M. F. Katzenstein, C. McClurg Mueller, *The women's movements of the United States and Western Europe consciousness, political opportunity, and public policy*, Temple University Press, Philadelphia 1987.

5 *Women and social protest*, ed. G. West, R. L. Blumberg, Oxford University Press, New York 1990.

6 G. Waylen, *Women and democratization. Conceptualizing gender relations in transition politics*, „World Politics” 1994, vol. 46, No. 3, s. 327–354.

K. Noonan⁷, Linda Lobao⁸ oraz T. David Mason⁹. Dwie pierwsze autorki podejmują kwestie protestów pokojowych, a pozostali – działania w organizacjach partyzanckich. Waylen analizowała m.in. znaczenie ruchów kobiecych w przejściu do rządów demokratycznych w Europie Środkowej i Wschodniej oraz Ameryce Łacińskiej. Twierdzi, że latynoamerykańskie kobiety były jednymi z pierwszych, które odegrały znaczącą rolę w odrodzeniu społeczeństwa obywatelskiego i załamaniu autorytarnych reżimów. Analizująca przyczyny i przejawy mobilizacji Chilijek przeciwko autorytarnej władzy Augusta Pinocheta Noonan wskazała z kolei na taktykę wykorzystywania m.in. stereotypowego wyobrażenia o kobietach jako matkach i gospodyniach, co utrudniało władzy otwartą konfrontację. Lobao i Mason koncentrują się zaś na zaangażowaniu kobiet w działalność partyzancką na Kubie, w Kolumbii, Urugwaju, Nikaragui i Salwadorze.

Jeszcze większy wzrost zainteresowania aktywnością polityczną kobiet wśród badaczek i badaczy nastąpił na przełomie wieków. Wśród publikacji z tego okresu należy wskazać m.in. artykuły Wendy Parkins (2000)¹⁰ czy Orny Sasson-Levy i Tamar Rapoport (2003)¹¹. Warto również zwrócić uwagę na *Mapping strategic engagements. Women's movements and the State* autorstwa Karen Beckwith (2007)¹², a także rozdział pt. *Women in Civil Resistance* napisany przez Anne-Marie Codur i Mary Elizabeth King (2015)¹³. Wydano też w tym czasie niemało książek, np. *Sekret Solidarności* Shany Penn (2014), która ukazuje kluczową rolę kobiet w tworzeniu niezależnej

- 7 R. K. Noonan, *Against the state. Political opportunities and collective action frames in Chile's transition to democracy*, „Sociological Forum” 1995, vol. 10, No. 1, s. 81–111.
- 8 L. M. Lobao, *Women in revolutionary movements. Changing patterns of Latin American guerilla struggle*, „Dialectical Anthropology” 1990, vol. 15, s. 211–232.
- 9 T. D. Mason, *Women's participation in Central American revolutions. A theoretical perspective*, „Comparative Political Studies” 1992, vol. 25, No. 1, s. 63–89.
- 10 W. Parkins, *Protesting like a girl. Embodiment, dissent and feminist agency*, „Feminist Theory” 2000, vol. 1, issue 1, s. 59–78.
- 11 O. Sasson-Levy, T. Rapoport, *Body, gender, and knowledge in protest movements. The Israeli case*, „Gender and Society” 2003, vol. 17, No. 3, s. 379–403.
- 12 K. Beckwith, *Mapping...*, s. 312–338.
- 13 A.-M. Codur, M. E. King, *Women in civil resistance*, [w:] *Women, war and violence. Typography, resistance and hope*, vol. 2, ed. M. M. Kurtz, L. R. Kurtz, Praeger, Santa Barbara 2015, s. 401–446.

prasy i zwalczaniu komunistycznego reżimu w Polsce¹⁴. Współczesne publikacje w jeszcze większym stopniu koncentrują się na ruchach feministycznych, w tym na strategiach i taktykach działania. Coraz więcej tekstów porusza też problematykę aktywności w sieci oraz wykorzystywania kobiecego ciała jako przestrzeni i formy protestu.

Piszząc o badaniach nad udziałem kobiet w demonstracjach, nie można pominąć jednego z najważniejszych projektów badawczych w tym obszarze – bazy The Women in Resistance. Jest to stworzony przez Zoe Marks i Erikę Chenoweth katalog aktywności kobiet w 338 kampaniach protestu we wszystkich państwach świata w latach 1945–2014. Koncentruje się na kampaniach maksymalistycznych (*maximalist campaigns*), które dążą do zmiany władzy lub uzyskania przez państwo niepodległości poprzez samostanowienie, secesję albo obalenie władzy kolonialnej czy okupacji wojskowej. Podsumowujące projekt raporty z 2019 i 2020 r. pokazują, w jaki sposób udział kobiet wpływa na szanse powodzenia masowych ruchów w krótkim i średnim czasie¹⁵. Weryfikują również, jak bardzo zaangażowanie kobiet wpływa na powodzenie kampanii i ich przyszłe funkcjonowanie w życiu społecznym.

Coraz częściej zagadnienie protestów kobiet pojawia się również w polskich badaniach. Wśród najnowszych publikacji należy wskazać artykuły

14 S. Penn, *Sekret Solidarności. Kobiety, które pokonały komunizm*, Wydawnictwo „WAB”, Warszawa 2014. Zob. także: *Women, global protest movements, and political agency rethinking the legacy of 1968*, ed. S. Colvin, K. Karcher, Routledge, London 2018; *The women's movement in protest, institutions and the internet. Australia in transnational perspective*, ed. S. Maddison, M. Sawyer, Routledge, London 2013.

15 Zob. E. Chenoweth, *Women's participation and the fate of nonviolent campaigns. A report on the Women in Resistance (WiRe) data set*, One Earth Future Foundation, Broomfield, Colorado 2019: <https://www.oefresearch.org/sites/default/files/documents/publications/Womens_Participation_Nonviolent_Campaigns_Digital.pdf> [dostęp: 1 v 2021]; Z. Marks, E. Chenoweth, *Women, peace and security. Women's participation for peaceful change*, Folke Bernadotte Academy, The Peace Research Institute Oslo, UN Women, Stockholm 2020 (Joint Brief, Series: New Insights on Women, Peace and Security (WPS) for the Next Decade): <https://fba.se/contentassets/occ81f0244e545878579a66foa8ba476/research_brief_marks_chenoweth_webb.pdf> [dostęp: 1 v 2021].

Elżbiety Korolczuk¹⁶, Agnieszki Ziętek¹⁷ i Magdaleny Przeszło¹⁸ oraz raport *Bunt kobiet. Czarne Protesty i Strajki Kobiet*¹⁹. Zainteresowanie tą problematyką wśród rodzimych badaczek i badaczy wyraźnie wzrosło w 2016 r., kiedy to w październiku przetoczyła się przez Polskę pierwsza fala czarnych protestów przeciwko planom zaostreżenia przepisów aborcyjnych.

W kontekście udziału kobiet w antyłuukaszenkowskich protestach z 2020 r. należy również wspomnieć artykuły Olhy Onuch i Tamary Marceniuk²⁰ oraz Sary D. Phillips²¹, które analizują udział ukraińskich kobiet w rewolucji godności. Dwie pierwsze autorki pokazują, w jaki sposób ewoluowała ona od pokojowych i masowych demonstracji z równym udziałem kobiet i mężczyzn do zdominowanego przez tych ostatnich protestu z użyciem przemocy. Phillips skupiła się natomiast na formach udziału kobiet w Euromajdanie, ich wykluczeniu przez protestujących mężczyzn, a także reakcjach feministek na ten ostracyzm.

Protestując jak kobieta

Nazwa tej części artykułu nawiązuje to tytułu wspomnianego wcześniej tekstu Wendy Parkins *Protesting like a girl. Embodiment, dissent and feminist agency* oraz obecnego w polskiej przestrzeni językowej sformułowania

- 16 E. Korolczuk, *Ruchy...*, s. 97–120; taż, *Explaining mass protests against abortion ban in Poland. The power of connective action*, „Zoon Politikon” 2016, No. 7, s. 91–113.
- 17 A. Ziętek, *Ruchy protestu jako przykład asertywnej kultury obywatelskiej. Przypadek ogólnopolskiego strajku kobiet*, „Atheneum. Polskie studia politologiczne” 2020, vol. 65, nr 1, s. 156–172.
- 18 M. Przeszło, *Wybrane oddolne ruchy kobiet mobilizujących się przez Internet*, „Acta Scientifica Academiae Ostroviensis. Sectio A: Nauki Humanistyczne, Społeczne i Techniczne” 2017, vol. 1, nr 9, s. 9–25.
- 19 *Bunt kobiet. Czarne Protesty i Strajki Kobiet*, red. E. Korolczuk i in., Europejskie Centrum Solidarności, Gdańsk 2019: <<https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1317808/FULLTEXT01.pdf>> [dostęp: 30 IV 2021].
- 20 O. Onuch, T. Martsenyuk, *Mothers and daughters of the Maidan. Gender, repertoires of violence, and the division of labour in Ukrainian protests*, „Social, Health, and Communication Studies Journal Contemporary Ukraine” 2014, vol. 1, No. 1, s. 105–126.
- 21 S. D. Phillips, *The women’s squad in Ukraine’s protests. Feminism, nationalism, and militarism on the Maidan*, „American Ethnologist” 2014, vol. 41, No. 3, s. 414–426.

jak dziewczyna. To ostatnie mimo kampanii społecznych wciąż jest nośnikiem negatywnych, stereotypowych konotacji i niejednokrotnie ma na celu zdezwauowanie czy umniejszenie wartości wykonywanej czynności. Słynne „biegasz jak dziewczyna” oznacza często bieganie zbyt wolne, niezdarne, a nawet śmieszne, czemu przeczy liczba utytułowanych polskich biegaczek. Jak zatem protestują kobiety i jakie metody stosują? Jaki jest ich wpływ na ruchy społeczne i demonstracje?

Z dotychczasowych badań nad udziałem kobiet w ruchach społecznych można wysnuć cztery wnioski. Po pierwsze, chętniej i częściej biorą one udział w protestach pokojowych²². Po drugie, im większa liczba protestujących kobiet, tym większe prawdopodobieństwo, że pozostaną one pokojowe. Po trzecie, jeśli kobiety uczestniczą w proteście pokojowym na pierwszej linii i są licznie obecne w momentach kulminacyjnych, to rośnie prawdopodobieństwo porzucenia lojalności służb porządkowych wobec władz i ich przejścia na stronę protestujących. Po czwarte wreszcie, protesty z udziałem kobiet częściej kończą się sukcesem, w tym zmianą władzy²³.

Należy podkreślić, że uczestnictwo kobiet powoduje wzrost ogólnej liczby manifestujących, a zatem wzmacnia koncentrację społeczeństwa na sprawie i legitymację protestów, co przekłada się na ich wyższą skuteczność. Udział kobiet, a co za tym idzie większa różnorodność doświadczeń i perspektyw, daje wreszcie szerszy wachlarz zasobów, kreatywności oraz form protestu, z których w mniejszym stopniu i mniej efektywnie mogą korzystać mężczyźni²⁴.

Jakie zatem formy protestu stosują kobiety i co czyni je wyjątkowymi, a niekiedy bardziej skutecznymi? Otóż sięgają do szerszego zakresu środków niż tradycyjne marsze, pikety, blokady, bojkoty, okupacje czy strajki (czarne, włoskie, chorobowe, głodowe itp.). Nierzadko odwołują się do tradycyjnych ról przypisywanych kobietom: opiekunek, matek, babć, żon czy strażniczek ogniska domowego. Korzystają ponadto z genderowej narracji o ojczyźnie i narodzie, w której ziemia rodzinna to matka,

22 Zob. np.: E. Chenoweth, *Women's participation...*; Z. Marks, E. Chenoweth, *Women...*; M. A. Principe, *Women in nonviolent movements. Special report 399*, United States Institute for Peace, January 2017; A.-M. Codur, M. E. King, *Women...*, s. 433.

23 Zob. np. tamże, s. 440–441; R. K. Noonan, *Against the state...*; G. Waylen, *Women...*

24 Z. Marks, E. Chenoweth, *Women...*, s. 2–4.

a kobiety – matki narodu²⁵. Często pełnią więc w trakcie protestów funkcje wspierające: zapewniają jedzenie, ciepłą odzież i pomoc medyczną. Nie zmienia to faktu, że wiele z nich protestuje aktywnie, niejednokrotnie w pierwszym szeregu. Warto zaznaczyć, że część kobiet uzasadnia swój udział w demonstracjach pełnionymi funkcjami społecznymi – macierzyństwem, a także aktywistycznym babkowaniem, rozumianym jako opieka i praca na rzecz całego społeczeństwa²⁶.

Wykorzystanie stereotypowych kobiecych ról ma istotny wpływ na przebieg protestów, szczególnie w społeczeństwach o charakterze tradycyjnym i patriarchalnym. Z jednej strony służy to zawstydzaniu czy ganieniu funkcjonariuszy służb porządkowych, co utrudnia im siłowe rozpędzanie manifestantów, z drugiej zaś pomaga wywierać presję na przyjmujących bierną postawę mężczyzn, by brali udział w demonstracjach²⁷. Z powodu wykorzystania w tych metodach stereotypów płciowych trudniej jest je stosować protestującym mężczyznom, są oni bowiem postrzegani jako aktywni aktorzy życia politycznego i charakteryzowani – również stereotypowo – jako silni fizycznie, odważni i wojowniczy.

Sztandarowym przykładem wykorzystania macierzyństwa w antyrządowych protestach były argentyńskie Matki z Placu Majowego, ale także kubańskie Kobiety w Bieli czy Matki Biesłanu. W latach 1976–1982 podczas rządów junty w Argentynie porywano, torturowano, więziono i zabijano wielu młodych ludzi przeciwnych dyktaturze. W sytuacji powszechnego terroru wyjątkową odwagą wykazały się właśnie matki zaginionych. Od kwietnia 1977 r. gromadziły się co tydzień o 15,30 przed pałacem prezydenckim na placu Majowym w Buenos Aires, trzymając w rękach zdjęcia

25 M. A. Principe, *Women...*, s. 5.

26 Szerzej zob. np. N. A. Naples, *Activist mothering. Cross-generational continuity in the community work of women from low-income urban neighborhoods*, „Gender and Society” 1992, vol. 6, No. 3, s. 441–463. Aktywistyczne rozumienie macierzyństwa oraz babkowania odnajdziemy także w warunkach polskich, gdzie w proteście wobec polityki rządu Prawa i Sprawiedliwości powstała społeczność Polskie Babcie. Zrzeszone w niej kobiety deklarują, że wszystkie dzieci są ich, i protestują, aby ich wnuki „miały wybór i żyły w wolności”. Zob. *Polskie Babcie protestowały w Warszawie. „Wszystkie dzieci nasze są”*, „Gazeta Wyborcza” [online], 4 II 2021 [dostęp: 10 V 2021]: <<https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,26757532,polskie-babcie-protestowaly-w-warszawie-wszystkie-dzieci-nasze.html>>.

27 Z. Marks, E. Chenoweth, *Women...*, s. 4.

swoich dzieci oraz wnuków i pytając, co się z nimi stało. Aby je zdyskredytować, oficjalna propaganda mówiła o wariatkach z placu Majowego. Okazało się to jednak bezskuteczne, a kobiety przyczyniły się do upadku dyktatury. Od października 1977 r. aktywne były również argentyńskie Babcie z Placu Majowego, które domagały się ujawnienia losów oddanych do adopcji dzieci więźniów politycznych. Oba te kobiece ruchy są „przykładem powiązania czynnika prywatnego z publicznym nie tylko w dyskursie politycznym, ale także w praktyce, ponieważ zdołały skutecznie połączyć rolę gospodyni domowej z rolą aktywistki, które w ich opinii nie wykluczały się”²⁸. Społeczna rola matek i jednocześnie wypowiedzenie posłuszeństwa w imieniu narodu utrudniało reżimowi zastosowanie rozwiązania siłowego. Junta obawiała się potencjalnych ofiar wśród niewinnych kobiet, ponieważ mogłoby to skutkować nasileniem protestów i dalszym spadkiem poparcia dla władz. Przykład argentyńskich matek pokazuje, że kobiety demonstrujące na pierwszej linii stanowią moralną tarczę i niejednokrotnie pełnią rolę realnego bufora między protestującymi a policją czy wojskiem.

Stereotypowe kody wykorzystywane były również podczas arabskiej wiosny. W trakcie antyrządowych demonstracji Egipcjanki wywierały na swoich ojców, braci, mężów i synów presję, by jako silniejsi i zobowiązani do ochrony słabszych kobiet ramię w ramię z nimi sprzeciwili się reżimowi²⁹.

Inną zgenderyzowaną formą protestu jest wykorzystanie kobiecego ciała, np. obnażanie się czy odmowa współżycia, zwana metodą Lizystraty³⁰. Pierwsza ma służyć przyciągnięciu uwagi, prowokacji, wywołaniu szoku i zawstydzenia opinii publicznej lub sił porządkowych. Protesty tego rodzaju odbywają się w wielu miejscach świata i często przynoszą sukces. Dość wspomnieć demonstrację stu nagich Argentynek przeciwko przemocy wobec kobiet, którą zorganizowano w lipcu 2017 r. przed pałacem prezydenckim w Buenos Aires. Przeciwko *brexitowi* czy w batalii na rzecz praw kobiet protestowała nago brytyjska ekonomistka i naukowczyni Victoria Bateman. Ugandyjki z regionu Amuru w podobny sposób sprzeciwiały

28 D. Szczepańska, *Matki z Placu Majowego – czterdzieści lat w ruchu*, „Ameryka Łacińska” 2017, nr 3 (97), s. 117.

29 Z. Marks, E. Chenoweth, *Women...*, s. 4.

30 *Lizystrata* to komedia Arystofanesa napisana podczas drugiej wojny peloponeskiej. Strajkujące kobiety odchodzą w niej od łoża swoich mężczyzn do czasu, aż ci ustalą między sobą warunki rozejmu.

się latem 2018 r. wywłaszczeniu ich z ziemi przodków oraz antydemokratycznym i szkodliwym dla środowiska naturalnego działaniom władz państwowych. Jednymi z najbardziej znanych aktywistek wykorzystujących ciało w protestach są działaczki ukraińskiego Femenu, który koncertuje się na równouprawnieniu oraz walce z patriachatem, przemocą wobec kobiet i turystyką seksualną.

Metoda Lizystraty znana była już w przeszłości. Według Światowej Bazy Danych Pokojowych Akcji Protestacyjnych (Global Nonviolent Action Database)³¹ jednym z pierwszych tego rodzaju aktów feministycznego oporu był siedemnastowieczny strajk kobiet z plemienia Irokezów, dzięki któremu uzyskały one prawo weta w kwestii wszystkich przyszłych wojen. Możemy też wymienić kilka przykładów użycia tego środka w ostatnich latach. Zastosowały go m.in. Liberyjki, przyczyniając się do zakończenia w 2003 r. wojny domowej. W 2006 r. strajk seksualny zorganizowały w Pereirze partnerki członków kolumbijskich karteli narkotykowych, co pomogło zakończyć pochłaniającą setki ofiar wojnę o wpływy. W 2019 r. wreszcie aktorka Alyssa Milano wezwała na „Twitterze” Amerykanki do zaprzestania współżycia, po tym jak w Georgii wprowadzono przepisy zaostrzające prawo aborcyjne.

Aktywność kobiet w różnego rodzaju protestach rośnie, a mimo to wciąż często bywają one traktowane przez mężczyzn protekcyjnie. Olha Onuch i Tamara Marceniuk zwracają uwagę, że Ukrainki protestujące w trakcie Euromajdanu stale mierzyły się ze stereotypami, seksizmem i patriachatem. Uderzającym przykładem takiej postawy był wiszący w majdaniej kuchni napis: „Drogie kobiety, jeśli widzicie śmieci – posprzątajcie je, rewolucjonista (męski rewolucjonista) będzie zadowolony”³². Sarah D. Phillips wskazała z kolei, że dyskurs publiczny wokół rewolucji godności koncentrował się na dziękowaniu męskim bohaterom i pełnoetatowym protestującym, ignorując przy tym zaangażowanie kobiet i wsparcie z ich strony³³. Z badań Onuch i Marceniuk wynika, że do nasilenia sekсистowskich i patriarchalnych postaw doszło na Euromajdanie w momencie zaostrzenia protestów. Pod pretekstem dbania o bezpieczeństwo kobiet

31 „Global Nonviolent Action Database” [online, dostęp: 10 V 2021]: <<https://nvdatabase.swarthmore.edu/>>.

32 O. Onuch, T. Martsenyuk, *Mothers...*, s. 14, 16.

33 S. D. Phillips, *The women's squad...*, s. 415.

mężczyźni nie wpuszczali ich odtąd na Majdan. Wpajanie im od najmłodszych lat obowiązku ochrony kobiet podważa racjonalność tych ostatnich oraz ich zdolność do podejmowania samodzielnych decyzji, ignorując również umiejętność zadbania o własne bezpieczeństwo. Należy mieć przy tym świadomość, że dla protestujących kobiet zagrożenie stanowią nie tylko siły porządkowe, ale także demonstrujący mężczyźni, w tłumie łatwiej bowiem o napastowanie czy napaść seksualną³⁴.

Wieczny przywódca, patriarchy i kobiety

Alaksandr Łukaszenka sprawuje urząd prezydenta Białorusi nieprzerwanie od 1994 r. Przez te 27 lat wciąż umacnia swoją władzę i ogranicza prawa obywatelskie. Żadne z wyborów prezydenckich zorganizowanych w tym czasie nie zostały uznane za demokratyczne przez instytucje europejskie. Pierwsze protesty przeciwko oficjalnym wynikom głosowania odbyły się we wrześniu 2001 r. i zgromadziły ok. 5 tys. osób³⁵. Pięć lat później w marcu doszło do kolejnych fałszerstw wyborczych, co wywołało pokojowe demonstracje nazywane džinsową lub chabrową rewolucją. W szczytowym momencie uczestniczyło w nich ok. 20 tys. osób, głównie w Mińsku³⁶. W związku z niesprzyjającą aurą, użyciem siły przez służby porządkowe, a także represjami wymierzonymi w uczestników demonstracji (karami więzienia, utratą pracy czy relegowaniem ze studiów) trwały one jedynie sześć dni. Równie istotnymi przyczynami fiaska rewolucji były całkowite podporządkowanie aparatu władzy Łukaszence, państwowa kontrola nad mediami oraz słabość białoruskiej opozycji. Do kolejnych protestów doszło po trzeciej reelekcji prezydenta w grudniu 2010 r., a w momentach kulminacyjnych zbierało się na nich ok. 40 tys. Białorusinów. Po wyborach z października 2015 r. po raz pierwszy za rządów Łukaszenki nie wybuchły żadne masowe protesty, co było konsekwencją m.in. pogłębienia

34 Szerzej na temat mitu ochrony zob. np. C. Åse, *The gendered myth of protection*, [w:] *The Routledge handbook of gender and security*, ed. C. E. Gentry, L. J. Shepherd, L. Sjoberg, Routledge, London–New York 2019, s. 273–283.

35 H. Giebień, „Kolorowe rewolucje” na Białorusi – czy powiodą się?, „Wschodnioznawstwo” 2015, nr 1, s. 187. Ponieważ w protestach aktywnie uczestniczyła młodzieżowa organizacja Żubr, nazwano je żubrową rewolucją.

36 Tamże, s. 188.

podziałów po stronie opozycji. Warto zwrócić uwagę, że po raz pierwszy na najwyższy urząd w państwie kandydowała wówczas kobieta – Tacciana Karatkiewicz, która była jedyną zarejestrowaną kandydatką opozycji. Pięć lat później w wyścigu o fotel prezydencki wystartowały już dwie kobiety – Swiatłana Cichanouska oraz Hanna Kanapacka. Protesty wybuchły zaraz po ogłoszeniu wyników elekcji, według których urzędujący prezydent zdobył 80,1 proc. głosów, a jego główna rywalka – zaledwie 10,1 proc., choć badania opinii publicznej prowadzone przez niezależne ośrodki przewidywały Cichanouskiej wyższe poparcie³⁷. Demonstracje z 2020 r. objęły cały kraj i były jak dotąd najdłuższymi i najliczniejszymi w historii Republiki Białorusi. W szczytowych momentach w Mińsku gromadziło się ponad 100 tys. osób. Rozpędzano je siłą, używając m.in. granatów hukowych, amatek wodnych i gumowych kul. Prowadzone były aresztowania organizatorów i organizatorów protestów, ich uczestników i uczestniczek, a także dziennikarek i dziennikarzy relacjonujących wydarzenia. Zatrzymanym odmawiano kontaktu z prawnikami i prawniczkami, a wobec części z nich stosowano tortury. Kobiety niejednokrotnie doświadczały gróźb przemocy seksualnej, w tym gwałtu lub odebrania dzieci, a częstą praktyką jest umieszczanie potomstwa aresztowanych opozycjonistek w schroniskach opiekuńczych³⁸. Niespotykana dotąd brutalność milicji, a przede wszystkim oddziałów OMON-u, rosła w miarę trwania protestów. Represje i inwigilacja społeczeństwa wciąż się nasilają mimo wyraźnego osłabnięcia, choć nie ustania demonstracji³⁹. Władze zdecydowały się wprowadzić rozwiązania systemowe, m.in. stosowanie wobec protestujących odpowiedzialności karnej z art. 342, który dotyczy organizacji działań poważnie naruszających porządek publiczny i aktywnego udziału w nich, za co grozi kara pozbawienia

37 Zob. np. *Hto z magčymykh kandydataŭ na prèzydènta vam najbližejšy? Apytan'ne*, „Radyë Svaboda” [online], 26 V 2020 [dostęp: 17 V 2021]: <<https://www.svaboda.org/a/30635061.html>>.

38 Zob. *Žeńšiny pod repressiiami. Čto prihoditsá pereživat' belaruskam, vystupivšim protiv režima Lukašenko*, „Naš Dom. Meždunarodnyj Centr Graždanskich Inicjativ” [online], 11 VI 2021 [dostęp: 30 IX 2021]: <<https://nash-dom.info/69793>>.

39 Od późnej jesieni 2020 r. taktyka protestów Białorusinek i Białorusinów uległa zmianie. Rządziej dochodzi do masowych manifestacji na ulicach Mińska, a częściej organizowane są mniejsze rozproszone zgromadzenia w dzielnicach czy osiedlach oddalonych od centrum miast.

wolności do trzech lat⁴⁰. W maju 2021 r. doszło wreszcie do wymuszenia lądowania samolotu Ryanair na terytorium Białorusi. Celem tego działania było aresztowanie lecącego nim Ramana Pratasiewicza. Jest to współzałożyciel kanału Nexta – niezależnego źródła informacji, w którym demaskowane są nadużycia białoruskich władz, m.in. w trakcie masowych protestów z 2020 r. Pratasiewicza oskarżono m.in. o organizowanie masowych zamieszek i zbiorowych działań rażąco naruszających porządek publiczny, a także o zaangażowanie w działania terrorystyczne.

Jak już wspomniano, protesty po sierpniowych wyborach z 2020 r. były największymi i najdłuższymi w najnowszej historii Białorusi. Po raz pierwszy tak licznie wzięły w nich udział kobiety, zarówno w charakterze organizatorek, jak i uczestniczek. Niezwykle ważne były również trzy liderki: Swiatłana Cichanouska, Maryja Kalesnikawa i Wieranika Cepkała. Pierwsza z nich zdecydowała się wystartować w wyborach zamiast męża – znanego białoruskiego youtubéera i prodemokratycznego aktywisty Siarhieja Cichanouskiego, który został aresztowany w maju 2020 r., co uniemożliwiło mu rejestrację i udział w elekcji⁴¹. Równie ważną rolę w trakcie kampanii i protestów odegrały koordynatorka sztabu Wiktara Babaryki Maryja Kalesnikawa oraz żona opozycyjnego kandydata Waleryja Cepkały – Wieranika. Ostatecznie Centralna Komisja Wyborcza odmówiła rejestracji obu kandydatów. Wcześniej, w czerwcu, doszło do aresztowania Babaryki, natomiast w lipcu ze względów bezpieczeństwa razem z dziećmi opuścił Białoruś Cepkała. To samo zrobiły z czasem Cichanouska⁴² i Wieranika Cepkała, które nagłaśniają odtąd sprawę białoruską za granicą. Mimo nacisków ze strony władz w kraju zdecydowała się zostać Kalesnikawa. Aresztowano ją we wrześniu 2020 r., gdy nie pozwoliła się wywieźć za granicę.

40 K. Kłysiński, *Walka reżimu o przetrwanie: 100 dni kryzysu politycznego na Białorusi*, Ośrodek Studiów Wschodnich, [Warszawa] 27 XI 2020 (Komentarze OSW, 366): <<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2020-11-27/walka-rezimu-o-przetrwanie-100-dni-kryzysu-politycznego-na>> [dostęp: 25 V 2021].

41 Szerzej na temat kobiecego ruchu protestu na Białorusi w 2020 r. zob. A. Bota, *Die Frauen von Belarus. Von Revolution. Mut und dem Drang nach Freiheit*, Berlin Verlag, Berlin 2021.

42 Cichanouska została wywieziona na Litwę przez białoruskie służby bezpieczeństwa wraz z szefową swojego sztabu Maryją Maroz. Zwolnienie tej ostatniej z więzienia uzależnione zostało od wyjazdu Cichanouskiej z Białorusi.

W tym miejscu warto zaznaczyć, że zarówno Cichanouska, jak i Cepkała występowały niejako w imieniu swoich mężów. W wywiadzie dla „Deutsche Welle” pierwsza z nich stwierdziła, że chce jedynie utoro- wać drogę dla Białorusi bez Łukaszenki i nie planuje ponownie kandydo- wać⁴³. W trakcie kampanii wielokrotnie podkreślała swoje macierzyństwo i miłość do męża. Jej postawa i wypowiedzi wpisują się w konserwatywny i patriarchalny charakter białoruskiego społeczeństwa, dla którego typowy jest tradycyjny podział ról. Przemoc domowa oraz dyskryminacja kobiet w życiu społecznym, zawodowym i rodzinnym pozostają ważnymi prob- leмами Białorusinek. Mimo to kwestie praw kobiet i równouprawnienia niezmiennie pomijane są w programach wyborczych partii politycznych⁴⁴ oraz kandydatów i kandydatek na prezydenta lub prezydentkę. Oglądając państwowe media i słuchając wypowiedzi Łukaszenki, można uznać, że na Białorusi promuje się patriarchy i mizoginię. Obecnie wykorzysty- wane są one w walce z aktywistkami i rywalkami głowy państwa, któ- rym grozi się gwałtem czy odebraniem dzieci i umieszczeniem ich w pla- cówkach opiekuńczych. Sam Łukaszenka nagminnie używa w stosunku do kobiet języka patriarchalnego, szowinistycznego i mizoginicznego. Dość wspomnieć jego wypowiedzi z okresu poprzedzającego wybory w 2020 r., gdy stwierdzał, że białoruska konstytucja nie jest dla kobiety, podobnie jak urząd prezydenta, wiążący się z pracą, pod ciężarem której kobieta (nazwana biedaczką czy biedactwem) mogłaby się załamać⁴⁵. Słowa te wywołały oburzenie wśród wielu Białorusinek, nawet tych, które nie dekla- rują poglądów feministycznych.

Należy mieć świadomość, że wśród polityczek i urzędniczek państwo- wych znajdziemy szereg kobiet lojalnych Łukaszence. Jedną z bardziej znanych jest wieloletnia przewodnicząca Państwowej Komisji Wyborczej Lidzija Jarmoszyzna, która niejednokrotnie uczestniczyła w fałszowaniu

43 E. Venkina, *Cichanouska: Kobieta może zostać prezydentem Białorusi*, „Deutsche Welle” [online], 8 III 2021 [dostęp: 25 V 2021]: <<https://www.dw.com/pl/cichanouska-kobieta-mo%C5%BCE-zosta%C4%87-prezydentem-bia%C5%82orusi/a-56804255>>.

44 Jedyne ugrupowane podnoszące kwestie równouprawnienia, tj. istniejąca od 1994 r. Białoruska Patia Kobiet „Nadzieja”, zostało zlikwidowane w 2007 r. na wniosek Ministerstwa Sprawiedliwości decyzją Sądu Najwyższego.

45 *Lukaŭsenko oprawdaŭsâ za slova o tom, što Źeńŝina ne moŹet vozglavit' Belorussiŭ*, „Interfaks” [online], 20 VI 2020 [dostęp: 25 V 2021]: <<https://www.interfax.ru/world/714037>>.

wyborów parlamentarnych i prezydenckich. Swoją lojalność okazuje też reżimowi wiele sędzi i prokurotek, np. Natalla Buhuk, Alina Kasjanczyk i Maryja Jarochina⁴⁶. Wobec nich i wielu innych zastosowane zostały sankcje personalne Unii Europejskiej.

Kobiety nie spacerują— one żegnają stary reżim⁴⁷.

Motywy i formy udziału kobiet w protestach na Białorusi w 2020 r.

Udział kobiet w ostatnich protestach na Białorusi nie miał podłoża feministycznego. Nie podnoszono wówczas haseł zmiany patriarchalnego porządku społecznego ani nie domagano się równouprawnienia. Część demonstrantek, podobnie jak Swiatłana Cichanouska, deklarowała wręcz, że nie ma poglądów feministycznych. Symbolika zakładanych przez kobiety strojów – białych sukienek, a niekiedy sukni ślubnych, i wplecionych we włosy kwiatów – wpisywała się wręcz w patriarchalne tradycje białoruskiego społeczeństwa. Jednocześnie jednak wspomniane mizoginiczne wypowiedzi prezydenta były dla dużej części z nich bulwersujące.

Z analizy wywiadów telewizyjnych i prasowych oraz dyskusji w mediach społecznościowych wyłaniają się dwa zasadnicze motywy zaangażowania Białorusinek w protesty z 2020 r. – pojawienie się na krajowej scenie politycznej liderki oraz poczucie obowiązku ochrony mężczyzn, a gdyby zostali aresztowani – zastąpienia ich na demonstracjach. Dla części Białorusinek ważne było utrzymanie pokojowego charakteru manifestacji i zapewnienie bezpieczeństwa uczestniczącym w nich osobom. Podnoszono również potrzebę zmiany narzuconej przez władzę narracji o protestach. Propaganda państwowa określała bowiem ich uczestników i uczestniczki jako płatnych prowokatorów i płatne prowokatorki, agentów i agentki Zachodu, a nawet ekstremistów i ekstremistki czy terrorystów i terrorystki⁴⁸. Wyeksponowanie przez

46 Zob. *Rozporządzenie Rady (UE) 2021/996 z dnia 21 czerwca 2021 r. zmieniające rozporządzenie (WE) nr 765/2006 dotyczące środków ograniczających wobec Białorusi*, Dz.Urz. UE, 21 VI 2021, L 219 1/1: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R0996&from=PL>> [dostęp: 30 IX 2021].

47 „Женщины не гуляют – они провожают старый режим” – to refren piosenki zespołu Pylai. Zob. Pylai, *Žensiny ne guláût*, „You Tube” [online], 3 X 2020 [dostęp: 2 IV 2021]: <https://www.youtube.com/watch?v=vXuJ_DcDbmQ>.

48 Zob. A. Prokscha, *We are not „poor things” – examining women’s motivations for involving in the 2020 Belarus protests*, Maastricht University, October 2020, s. 13: <<https://>

Białorusinki swojego macierzyństwa oraz delikatności, niewinności i kobiecości kontrastowało z oficjalną propagandą i brutalnością sił porządkowych, chociaż jej nie eliminowało. Obrazy maszerujących kobiet w bieli stały się również skutecznym sposobem przyciągania uwagi zagranicznych mediów do sprawy białoruskiej. Mówiąc o motywach wyjścia Białorusinek na ulice, nie można wreszcie zapomnieć o gniewie wobec zinstytucjonalizowanej mizoginii (obecnej choćby we wspomnianych wyżej wypowiedziach Łukaszenki), a także o rodzącym się poczuciu macierzyństwa aktywistycznego.

Na jakie formy protestu decydowały się Białorusinki? Przede wszystkim pokojowe. Początkowo demonstracje odbywały się głównie wieczorami i dochodziło w ich trakcie do walk z milicją. Bezpieczniejszą atmosferę stworzyło zaangażowanie kobiet – często starszych oraz matek z dziećmi – w pokojowe manifestacje za dnia, co zachęcało innych do wyjścia z domu i przyłączenia się do nich. Jak stwierdził William John Thomas Mitchell, taktyka unikania przemocy ma „kobiecie i feministyczne konotacje, wyrażanie przeciwstawne maczystowskiej przemocy, którą wywołuje. (Tradycja ta sięga Lizystraty i oporu kobiet wobec męskiej przemocy)”. Jego zdaniem protestujące kobiety niejako zmieniają mężczyzn będących funkcjonariuszami służb porządkowych „w rekwizyt do swojego występu”. Najczęściej nie odwzajemniają brutalności, ale zmuszają ich do odegrania „właściwej roli w przedstawieniu aktywnego unikania przemocy”⁴⁹.

Latem i wczesną jesienią 2020 r. częstymi formami protestów Białorusinek były spacerki, sobotnie marsze kobiet i żywe łańcuchy. Często ubrane były na białą i z kwiatami we włosach, balonami oraz transparentami w dłoniach śpiewały i tańczyły. Szczególnie pierwsze dni demonstracji przebiegały w atmosferze festiwalu i nadziei na zmianę. Wzrost udziału kobiet utrudniał władzy stosowanie tradycyjnej retoryki opisującej protestujących i protestujące jako prowokatorów i prowokatorki czy awanturników i awanturniczki. Również siły porządkowe powstrzymywały się początkowo od zatrzymywania kobiet i aresztowały głównie mężczyzn. Wpływało to jednak na mobilizację Białorusinek i wzrost ich aktywności. W miarę

www.researchgate.net/publication/344819979_WE_ARE_NOT_POOR_THINGS_-_EXAMINING_WOMEN'S_MOTIVATIONS_FOR_INVOLVING_IN_THE_2020_BELARUS_PROTESTS [dostęp: 25 V 2021].

49 W. J. T. Mitchell, *Obraz, przestrzeń, rewolucja. Wszystkie sztuki okupacji*, „Widok. Teorie i praktyki kultury wizualnej” 2013, nr 3, s. 8: <<https://www.pismowidok.org/assets/files/article-pdf/issue-3/mitchell.pdf>> [dostęp: 25 V 2021].

trwania protestów, intensyfikacji użycia siły i kolejnych aresztowań atmosfera się jednak zmieniała. Już we wrześniu zaczęto zatrzymywać również kobiety. Tradycyjne sobotnie marsze Białorusinek kończyły się wyłapywaniem ich z tłumu i masowymi brutalnymi aresztowaniami. Według białoruskiej organizacji praw człowieka Viasna w styczniu 2021 r. za udział w pokojowych demonstracjach na okres do piętnastu dni zatrzymane zostały 873 osoby, w tym 391 kobiet⁵⁰. Według Amnesty International aktywistki były celem prześladowań politycznych nieproporcjonalnie częściej niż mężczyźni⁵¹. Podczas jednego z wrześniowych marszy aresztowano m.in. 73-letnią weterankę białoruskiej opozycji Ninę Bahinską, znaną jako babuszka z flagą⁵². Nie jest to odosobniony, choć niewątpliwie najbardziej znany przypadek babci aktywistki. Wytrwale szyje ona nową i notorycznie zabieraną jej przez milicję biało-czerwono-białą flagę i chodzi z nią po ulicy. Odpowiedź „Ja po prostu spaceruję”, której udzieliła legitymującemu ją funkcjonariuszowi OMON-u, powtarzana była przez uczestników i uczestniczki pokojowych protestów w przypadku nielegalnego zatrzymania. Podobnie jak inne matki i babcie aktywistki Bahinska stosuje metodę zawstydzania często młodych funkcjonariuszy, którzy wyrywają jej flagę lub szarpiają ją i ciągną do więźniarki. Zadaje im przy tym pytanie, czy w taki sam sposób potraktowałiby swoją babcię lub mamę. Inną formą zawstydzania, a nawet piętnowania omonowców było zdejmowanie im przez kobiety kominiarek.

Poza odgrywaniem roli tarcz moralnych Białorusinki wykorzystują swoje ciała do tworzenia realnych buforów chroniących mężczyzn. Jedna z demonstrantek relacjonowała, że funkcjonariusze „chcieli zabrać mężczyzn, którzy stali za naszymi plecami. Ale powiedziałyśmy, że nawet gdyby chcieli wyjść sami, nie wypuścimy ich, bo my tu jesteśmy matkami”⁵³.

50 *Human rights situation in Belarus: January 2021*, „Human Rights Center »Viasna«” [online], 2 II 2021 [dostęp: 27 V 2021]: <<http://spring96.org/en/news/101671>>.

51 *Belarus: Crackdown from the top: gender-based reprisals against women activists in Belarus*, Amnesty International, 17 VII 2020 (Amnesty International Public Statement, EUR 49/2748/2020): <<https://www.amnesty.org/download/Documents/EUR4927482020ENGLISH.pdf>> [dostęp: 27 V 2021].

52 Za działalność opozycyjną (formalnie: drobne chuligaństwo i nieposłuszeństwo wobec urzędników państwowych) na Ninę Bahinską nakładane były grzywny. Tytułem ich spłaty państwo zabiera jej połowę emerytury, zostawiając na życie równowartość 300 zł miesięcznie.

53 Y. Serhan, *When women lead protest movements. The demonstrations in Belarus point to a broader trend*, „The Atlantic” [online], 13 IX 2020 [dostęp: 27 V 2021]: <<https://www.theatlantic.com/international/archive/2020/09/belarus-protests-women/616288/>>.

Od momentu, gdy zaczęto zatrzymywać również kobiety, taktyka ta przestała być efektywna i stosowano ją coraz rzadziej.

Formą protestu, którą wybrała polsko-białoruska artystka i aktywistka Jana Szostak, był krzyk. W maju 2021 r., po aresztowaniu Ramana Pratasiewicza skomentowała przed ambasadą Białorusi w Warszawie tragiczną sytuację za wschodnią granicą i niewystarczające działania państw UE, po czym wydała z siebie minutowy krzyk, który wyrażał niemoc, strach i bezradność wielu Białorusinów i Białorusinek. Uwagę znacznej części polskich i białoruskich komentatorów i komentatorek zwróciła jednak nie tyle treść wystąpienia Szostak, ile jej wygląd, a w szczególności dekolt bluzki oraz piersi. Zarówno w mediach tradycyjnych, jak i społecznościowych uwaga i dyskusja często koncentrowały się właśnie wokół urody protestujących kobiet. Ich udział w protestach przedstawiany był z wyraźnym stereotypowym akcentowaniem wyglądu, niewinności i oddania partnerom. Zdecydowanie rzadziej widziano w nich pełnoprawne obywatelki, aktywistki czy opozycjonistki – kobiety świadome swoich praw i sytuacji politycznej w ich państwie. Feministyczna aktywistka Iryna Sałamacina zwraca uwagę, że liderki protestów – Cichanouska, Kalesnikawa i Cepkała – często nazywane były w mediach trzema pięknosciami lub trzema gracjami, a nawet – co uderzające – sztabem Wiktara Babaryki. Nie dostrzegano w nich zatem samodzielnych działaczek i lidererek, a jedynie zaplecze polityka, który ostatecznie nie wystartował w wyborach i udzielił poparcia Cichanouskiej. Patriarchalnych i mizoginicznych stwierdzeń pełne są też dyskusje w mediach społecznościowych, gdzie można przeczytać m.in.: „Reżim jest tak zły, że nawet gospodyni domowa może zostać prezydentem”; „Jeśli takie piękności startują przeciwko obleśnemu biurokracie, jestem za feminizmem”⁵⁴.

Należy zauważyć, że zaangażowanie i rola kobiet w antyłukszenkowskich i prodemokratycznych protestach na Białorusi w 2020 r. są niezwykle istotne. Białorusinki nie podnosiły jednak wówczas kwestii dyskryminacji i równouprawnienia ani równego dostępu do władzy czy reprezentacji w życiu publicznym. Żądały przede wszystkim odsunięcia Łukaszenki od władzy i powtórzenia wyborów prezydenckich.

54 *Women and feminism in Belarus: the truth behind the „flower power”. An interview with Irina Solomatina by Luba Fein*, „FiLiA Women's Rights Conference” [online], 21 IX 2020 [dostęp: 27 V 2021], <<https://filia.org.uk/latest-news/2020/9/21/women-and-feminism-in-belarus-the-truth-behind-the-flower-power>>.

Konkluzje

Portale internetowe i gazety piszące o protestach na Białorusi w 2020 r. pełne były zdjęć kobiet i tytułów podkreślających ich zaangażowanie. Motywów aktywizacji politycznej Białorusinek, w tym udziału w protestach na niespotykaną dotąd skalę, było kilka: po pierwsze, pojawienie się liderek politycznych; po drugie, potrzeba ochrony protestujących mężczyzn i zastąpienia ich w razie aresztowania; po trzecie, utrzymanie pokojowego charakteru manifestacji i dążenie do zmiany narzuconej przez władze narracji o protestach. Nie mniej istotne było również wyrażenie sprzeciwu wobec zinstytucjonalizowanej mizoginii szerzonej przez prezydenta i państwowe media.

Białorusinki korzystały z szerokiego wachlarza form protestu. Wzorem kobiet z innych państw stawiały na działania pokojowe i podobnie jak kubańskie Las Damas de Blanco czy międzynarodowy Ruch Kobiet w Czerni używały symboliki stroju – białych sukni i kwiatów. Dominującymi formami demonstracji stały się spacerzy, sobotnie marsze, żywe łańcuchy oraz taniec i śpiew. Białorusinki sięgały też jednak po wykorzystywane wcześniej na świecie metody odwoływania się do tradycyjnie przypisywanych kobietom ról opiekunek, matek, babć oraz żon, a także po genderową narrację o matkach narodu oraz aktywistyczne macierzyństwo i babkowanie. Stosowały również taktykę zawstydzania milicjantów, i to zarówno te starsze (np. Nina Bahinska), jak i młodsze, które demaskowały omonowców, ściągając im kominiarki. Stanowiły nie tylko tarczę moralną, ale też realne bufory tworzone z własnych ciał, by chronić bardziej narażonych na brutalność milicji mężczyzn. Formą protestu Białorusinek był również krzyk, nie stosowały natomiast taktyki obnażania się i metody Lizystraty. Można to tłumaczyć konserwatywnym charakterem białoruskiego społeczeństwa, ale też obawą, że tego rodzaju działania mogą zostać wykorzystane przeciwko protestom albo odwracać uwagę od kwestii kluczowych, co dało się zaobserwować w przypadku krzyczącego protestu Jany Szostak. Skuteczny strajk seksualny mogłyby natomiast prowadzić w tym przypadku jedynie partnerki funkcjonariuszy i urzędników państwowych, a zatem stosunkowo niewielka grupa.

Przeprowadzona analiza potwierdza część wniosków płynących z badań nad aktywnością kobiet w antyreżimowych protestach. Po pierwsze, chętniej i częściej uczestniczą one w demonstracjach pokojowych. Po drugie, aktywizacja Białorusinek i ich liczny udział w protestach (także w pierwszej linii) nadały wystąpieniom silniejszą legitymację społeczną i zwiększyły

liczbę dostępnych metod. W przypadku białoruskiej rewolucji potwierdzenia nie znalazł wniosek o przekładaniu się większego udziału kobiet na utrzymanie pokojowego charakteru demonstracji. Już na początku powyborczych protestów władze państwowe zdecydowały się na użycie siły i represje – początkowo głównie wobec mężczyzn, ale już od września dochodziło do brutalnego zatrzymywania kobiet. Można również stwierdzić, że obecność Białorusinek w niewielkim stopniu wpłynęła na zmianę lojalności służb porządkowych. Protesty nie zakończyły się sukcesem, jakim miało być odsunięcie Alaksandra Łukaszenki od władzy. Represje i przemoc reżimu wciąż przybierają na sile, a Białoruś staje się państwem milicyjnym.

Swiatłana Cichanouska mówi, że jej celem jest utorowanie drogi dla Białorusi bez Łukaszenki. Odnosi się wrażenie, że ma to służyć przywróceniu sytuacji, w której do wyścigu o fotel prezydencki będą mogli powrócić mężczyźni kandydaci: Siarhiej Cichanouski, Waleryj Cepkała i Wiktar Babaryka. Czy będzie tak, jak wspominała opozycjonistka z czasów PRL Janina Jankowska? – „[...] kiedy walczyliśmy, byliśmy wszyscy ramię w ramię. Natomiast kiedy po [19]89 roku przyszedł już owoc władzy, to mężczyźni wyszli do przodu”⁵⁵. Wydarzenia na Białorusi to prawdopodobnie nie koniec procesu zmian, w którym coraz większą rolę odgrywać będą młodzi mężczyźni i kobiety. Podczas ostatnich protestów Białorusinki policzyły się, dzięki czemu poczuły siłę i sprawczość. Otwarte pozostaje pytanie, na ile w przyszłości będą chciały ustąpić miejsca mężczyznom oraz czy do swoich żądań obok zmiany władzy i demokratyzacji systemu politycznego włączą postulaty typowe dla ruchów feministycznych.

Bibliografia

- Åse C., *The gendered myth of protection*, [w:] *The Routledge handbook of gender and security*, ed. C. E. Gentry, L. J. Shepherd, L. Sjöberg, Routledge, London–New York 2019.
- Beckwith K., *Mapping strategic engagements. Women's movements and the state*, „International Feminist Journal of Politics” 2007, vol. 9, issue 3.
- Belarus: Crackdown from the top: gender-based reprisals against women activists in Belarus*, Amnesty International, 17 VII 2020 (Amnesty International Public Statement, EUR 49/2748/2020): <<https://www.amnesty.org/download/Documents/EUR4927482020ENGLISH.pdf>> [dostęp: 27 V 2021].

55 S. Dudkowska-Kafar, *Kobiety z żelaza – wywiad z Martą Dzido*, „Progress. Journal of young researchers” 2017, nr 1, s. 133.

- Bota A., *Die Frauen von Belarus. Von Revolution. Mut und dem Drang nach Freiheit*, Berlin Verlag, Berlin 2021.
- Bunt kobiet. Czarne Protesty i Strajki Kobiet*, red. E. Korolczuk, B. Kowalska, J. Ramme, C. Snochowska-Gonzalez, Europejskie Centrum Solidarności, Gdańsk 2019: <<https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1317808/FULLTEXT01.pdf>> [dostęp: 30 IV 2021].
- Chenoweth E., *Women's participation and the fate of nonviolent campaigns. A report on the Women in Resistance (WiRe) data set*, One Earth Future Foundation, Broomfield, Colorado 2019: <https://www.oefresearch.org/sites/default/files/documents/publications/Womens_Participation_Nonviolent_Campaigns_Digital.pdf> [dostęp: 1 V 2021].
- Codur A.-M., King M. E., *Women in civil resistance*, [w:] *Women, war and violence. Typography, resistance and hope*, vol. 2, ed. M. M. Kurtz, L. R. Kurtz, Praeger, Santa Barbara 2015.
- Dudkowska-Kafar S., *Kobiety z żelaza – wywiad z Martą Dzido*, „Progress. Journal of young researchers” 2017, nr 1.
- Giebień H., „Kolorowe rewolucje” na Białorusi – czy powiodą się?, „Wschodnioznawstwo” 2015, nr 1.
- „Global Non-Violent Action Database” [online, dostęp: 10 V 2021]: <<https://nvdatabase.swarthmore.edu/>>.
- Hto z maŭčymykh kandydataŭ na prėzydėnta vam najbliżejšy?* Apytan'ne, „Radyė Svaboda” [online], 26 V 2020 [dostęp: 17 V 2021]: <<https://www.svaboda.org/a/30635061.html>>.
- Human rights situation in Belarus: January 2021*, „Human Rights Center »Viasna«” [online], 2 II 2021 [dostęp: 27 V 2021]: <<http://spring96.org/en/news/101671>>.
- Katzenstein M. F., McClurg Mueller C., *The women's movements of the United States and Western Europe consciousness, political opportunity, and public policy*, Temple University Press, Philadelphia 1987.
- Kłysiński K., *Walka reżimu o przetrwanie: 100 dni kryzysu politycznego na Białorusi*, Ośrodek Studiów Wschodnich, [Warszawa] 27 XI 2020 (Komentarze OSW, 366): <<https://www.oswwaw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2020-11-27/walka-rezimu-o-przetrwanie-100-dni-kryzysu-politycznego-na>> [dostęp: 25 V 2021].
- Korolczuk E., *Explaining mass protests against abortion ban in Poland. The power of connective action*, „Zoon Politikon” 2016, No. 7.
- Korolczuk E., *Ruchy społeczne a płeć – perspektywa intersekcyjna: Kongres Kobiet i ruch na rzecz przywrócenia funduszu alimentacyjnego*, „Kultura i Społeczeństwo” 2014, nr 1.
- Lobao L. M., *Women in revolutionary movements. Changing patterns of Latin American guerilla struggle*, „Dialectical Anthropology” 1990, vol. 15.
- Lukašenko opravdalsâ za slova o tom, što žensina ne mozet vozglavit' Belorussii*, „Interfaks” [online], 20 VI 2020 [dostęp: 25 V 2021]: <<https://www.interfax.ru/world/714037>>.
- Marks Z., Chenoweth E., *Women, peace and security. Women's participation for peaceful change*, Folke Bernadotte Academy, The Peace Research Institute Oslo,

- UN Women, Stockholm 2020 (Joint Brief, Series: New Insights on Women, Peace and Security (WPS) for the Next Decade): <https://fba.se/contentassets/occ81fo244e545878579a66foa8ba476/research_brief_marks_chenoweth_webb.pdf> [dostęp: 1 V 2021].
- Mason T. D., *Women's participation in Central American revolutions. A theoretical perspective*, „Comparative Political Studies” 1992, vol. 25, No. 1.
- Mitchell W. J. T., *Obraz, przestrzeń, rewolucja. Wszystkie sztuki okupacji*, „Widok. Teorie i praktyki kultury wizualnej” 2013, nr 3: <<https://www.pismowidok.org/assets/files/article-pdf/issue-3/mitchell.pdf>> [dostęp: 25 V 2021].
- Naples N. A., *Activist mothering. Cross-generational continuity in the community work of women from low-income urban neighborhoods*, „Gender and Society” 1992, vol. 6, No. 3.
- Naviband, *Devočka v belom*, „You Tube” [online], 28 VIII 2020 [dostęp: 2 IV 2021]: <<https://www.youtube.com/watch?v=Sjc2FfjTCZM>>.
- Noonan R. K., *Against the state. Political opportunities and collective action frames in Chile's transition to democracy*, „Sociological Forum” 1995, vol. 10, No. 1.
- Onuch O., Martsenyuk T., *Mothers and daughters of the Maidan. Gender, repertoires of violence, and the division of labour in Ukrainian protests*, „Social, Health, and Communication Studies Journal Contemporary Ukraine” 2014, vol. 1, No. 1.
- Parkins W., *Protesting like a girl. Embodiment, dissent and feminist agency*, „Feminist Theory” 2000, vol. 1, issue 1.
- Penn S., *Sekret Solidarności. Kobiety, które pokonały komunizm*, Wydawnictwo „WAB”, Warszawa 2014.
- Phillips S. D., *The women's squad in Ukraine's protests. Feminism, nationalism, and militarism on the Maidan*, „American Ethnologist” 2014, vol. 41, No. 3.
- Polskie Babcie protestowały w Warszawie. „Wszystkie dzieci nasze są”*, „Gazeta Wyborcza” [online], 4 II 2021 [dostęp: 10 V 2021]: <<https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,26757532,polskie-babcie-protestowaly-w-warszawie-wszystkie-dzieci-nasze.html>>.
- Principe M. A., *Women in nonviolent movements. Special report 399*, United States Institute for Peace, January 2017.
- Prokscha A., *We are not „poor things” – examining women's motivations for involving in the 2020 Belarus protests*, Maastricht University, October 2020: <https://www.researchgate.net/publication/344819979_WE_ARE_NOT_POOR_THINGS_-_EXAMINING_WOMEN'S_MOTIVATIONS_FOR_INVOLVING_IN_THE_2020_BELARUS_PROTESTS> [dostęp: 25 V 2021].
- Przeszło M., *Wybrane oddolne ruchy kobiet mobilizujących się przez Internet*, „Acta Scientifica Academiae Ostroviensis. Sectio A: Nauki Humanistyczne, Społeczne i Techniczne” 2017, vol. 1, nr 9.
- The Routledge handbook of gender and security*, ed. C. E. Gentry, L. J. Shepherd, L. Sjoberg, Routledge, London–New York 2019.
- Rozporządzenie Rady (UE) 2021/996 z dnia 21 czerwca 2021 r. zmieniające rozporządzenie (WE) nr 765/2006 dotyczące środków ograniczających wobec Białorusi*, Dz.Urz.

- UE, 21 VI 2021, L 219 I/1: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R0996&from=PL>> [dostęp: 30 IX 2021].
- Sasson-Levy O., Rapoport T., *Body, gender, and knowledge in protest movements. The Israeli case*, „Gender and Society” 2003, vol. 17, No. 3.
- Serhan Y., *When women lead protest movements. The demonstrations in Belarus point to a broader trend*, „The Atlantic” [online], 13 IX 2020 [dostęp: 27 V 2021]: <<https://www.theatlantic.com/international/archive/2020/09/belarus-protests-women/616288/>>.
- Szczepańska D., *Matki z Placu Majowego – czterdzieści lat w ruchu*, „Ameryka Łacińska” 2017, nr 3 (97).
- Venkina E., *Cichanouska: Kobieta może zostać prezydentem Białorusi*, „Deutsche Welle” [online], 8 III 2021 [dostęp: 25 V 2021]: <<https://www.dw.com/pl/cichanouska-kobieta-mo%C5%Bce-zosta%C4%87-prezydentem-bia%C5%82orusi/a-56804255>>.
- Waylen G., *Women and democratization. Conceptualizing gender relations in transition politics*, „World Politics” 1994, vol. 46, No. 3.
- Women and feminism in Belarus: the truth behind the „flower power”. An interview with Irina Solomatina by Luba Fein*, „FiLiA Women’s Rights Conference” [online], 21 IX 2020 [dostęp: 27 V 2021], <<https://filia.org.uk/latest-news/2020/9/21/women-and-feminism-in-belarus-the-truth-behind-the-flower-power>>.
- Women and social protest*, ed. G. West, R. L. Blumberg, Oxford University Press, New York 1990.
- Women, global protest movements, and political agency rethinking the legacy of 1968*, ed. S. Colvin, K. Karcher, Routledge, London 2018.
- Women, war and violence. Typography, resistance and hope*, vol. 2, ed. M. M. Kurtz, L. R. Kurtz, Praeger, Santa Barbara 2015.
- The women’s movement in protest, institutions and the internet. Australia in transnational perspective*, ed. S. Maddison, M. Sawyer, Routledge, London 2013.
- Ziętek A., *Ruchy protestu jako przykład asertywnej kultury obywatelskiej. Przypadek ogólnopolskiego strajku kobiet*, „Atheneum. Polskie studia politologiczne” 2020, vol. 65, nr 1.
- Žeňšiny ne gulâût*, „You Tube” [online], 3 X 2020 [dostęp: 2 IV 2021]: <https://www.youtube.com/watch?v=vXuJ_DcDbmQ>.
- Žeňšiny pod repressiâmi. Čto prihoditsâ pereživat’ belaruskam, vystupivšim protiv režima Lukašenko*, „Naš Dom. Meždunarodnyj Centr Graždanskich Inicijativ” [online], 11 VI 2021 [dostęp: 30 IX 2021]: <<https://nash-dom.info/69793>>.